

**НОВИ ДАННИ ЗА МЯСТОТО И РОЛЯТА НА БЪЛГАРСКИТЕ
ДИАЛЕКТИ В СЛАВЯНСКОТО ЕЗИКОВО СЕМЕЙСТВО
(върху фонетични и лексикално-словообразователни материали
от Общославянския лингвистичен атлас)**

Славка Керемидчиева

Резюме. Въз основа на публикуваните в Общославянския лингвистичен атлас (ОЛА) лексикални и фонетични материали се извършва проекция на диалектите от българската мрежа на ОЛА върху славянския диалектен континуум – определят се отношенията им с южнославянските, западнославянските и източнославянските диалекти. Специално се изтъкват онези оригинални черти на диалектите на българския език, които определят неговата специфика на лексикално и фонетично равнище.

Abstract. Based on published in this edition lexical and phonetic materials, is presented projection of the dialects of Bulgarian network of OLA in the Slavic dialect continuum - their relations with South Slavic, West Slavic and East Slavic dialects have been determined. Special accent is made on the distinctive features of the dialects of the Bulgarian language that define their specific *lexical and phonetic level*.

Keywords: dialectology, linguogeography, Bulgarian dialects, lexicon, morphological derivation, phonetics

Идеята за създаването на атлас на всички славянски езици се заражда преди почти 60 години. Тя се оформя като решение на IV-ия международен конгрес на славистите в Москва (септември 1958 г.), съгласно което към Международния комитет на славистите се създава Комисия за Общославянски лингвистичен атлас (ОЛА), а тя от своя страна структурира Международна работна група. В тези органи вземат участие най-видните слависти от всяка страна по онова време, на чиято територия живее компактно славянско население (България, ГДР, Полша, СССР, Чехословакия, Югославия). След сондажни първоначални проучвания се определят територията на ОЛА, мрежата

от населени пунктове (около 850) и бланковката на ОЛА. Създадена е и системата от знаци, според която трябва да се записват диалектните данни от всеки език. По специално изработен за целта Въпросник от почти 3500 въпроса всяка национална комисия започва на терен събирането на диалектния материал, което продължава десет години (от 1965 до 1975 г.). Така, със съвместните усилия на всички участници в този широкомащабен и уникален по своята същност международен проект, за пръв път в историята на славянското езикознание по единна програма и с единна фонетична транскрипция започва проучването на фонетично-граматическо и лексикално-словообразователно равнище на славянските говори в днешните европейски страни: Беларус, Босна и Херцеговина, България, Германия, Македония, Полша, Русия, Словакия, Словения, Сърбия, Украйна, Хърватия, Черна гора и Чехия. В работата по атласа са участвали и представители на Австрия, Унгария, Италия и Румъния, на чиято територия също са проучени селища със славянско население.

В резултат е събран огромен по количество, автентичен и, най-важното, съпоставим материал от целия славянски диалектен ландшафт, върху чиято солидна основа започва картографирането.

Според концептуалния замисъл на ОЛА върху славянския диалектен континуум в пространствено-хронологичен план се картографират явления, които имат общославянско значение, и в това е основната разлика между него и националните атласи, които представят типологичните особености на един език на различни езикови равнища (фонетично, акцентологично, морфологично и лексикално). Едни от основните цели и задачи, поставени пред ОЛА, са чрез разчитането на неговите данни да се стигне чак до праславянския език и по възможност да се определи неговата родина, да се проследят диалектните членения и да се открият не само езиковите, но и културните връзки и взаимни влияния между славянските народи.

За период от 23 години (1982–2005) България прекратява своето участие в Общославянския лингвистичен атлас по екстралингвистични причини. В резултат на това решението излезлите през този период десет тома на ОЛА от фонетично-граматическата (шест тома) и лексикално-словообразователната серия (четири тома) са без български индекси, няма картографирани български пунктове, които по принцип са 37 на брой, вкл. и 5 пункта извън държавните ни граници. Затова българската територия е бяло петно върху картите от тези публикувани томе (с изключение на част от картите и индексите на т. 8, за които ще стане дума по-долу).

Но от 2005 г., вече единадесет години след завръщането си сред славянската колегия, българската национална комисия работи изключително интензивно и резултатно. Ежегодно ритмично се подават данни за диалектите от нашата мрежа за различните томе на чуждите национални комисии. Най-отговорният ангажимент, поет от наша страна, е подготовката и издаването в близко бъдеще на т. XI от лексикално-словообразователната серия на атласа – „Степени родства“ („Роднински названия“), който ще бъде и първият

самостоятелен том на ОЛА, съставен, редактиран и издаден от българската национална комисия.

Изключително важен реален резултат, осъществен със съвместните усилия на българската и руската национална комисия, е издаването на българските материали за десетте тома на ОЛА, излезли през годините без българско участие. В навечерието на XV-ия международен славистичен конгрес в Минск, Беларус, през лятото на 2013 г. в един том **„Българские материалы“** (БЛМ) като индекси бяха публикувани в Москва българските материали за четири тома от лексикално-словообразователната серия на Общославянския лингвистичен атлас: **Т. 1. „Животный мир“** (Москва, 1988), **Т. 2. „Животноводство“** (Warszawa, 2000), **Т. 3. „Растительный мир“** (Минск, 2000) и **Т. 8. „Профессии и общественная жизнь“** (Warszawa, 2003). Москва – Санкт Петербург, Изд. „Нестор – История“. Отговорен редактор на тома е проф. Татяна Вендина. А съвсем наскоро като издание на Академичното издателство „Проф. Марин Дринов“ под отговорното редакторство на проф. Людмила Калнин се отпечата трудът **„Българские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ё. Выпуск 2а. Рефлексы *е. Выпуск 2б. Рефлексы *о. Выпуск 3. Рефлексы *ыг, *ьг, *ыл, *ыл. Выпуск 4а. Рефлексы *ь, *ь. Выпуск 4б. Рефлексы *ь, *ь. Вторичные гласные“**. София, 2015 (БФМ). От българска страна участниците в двете издания са от Института за български език при БАН „Проф. Л. Андрейчин“: Л. Василева, Ел. Вълчева, Хр. Дейкова, Сл. Керемидчиева, М. Котева и К. Първанов. Морфологичните легенди за БЛМ са изработени от проф. Т. И. Вендина и Хр. Дейкова. Фонетичните коментари към индексите на БФМ в основната си част са дело на проф. Л. Е. Калнин, която е и съставител на изданието, а етимологичните – на Хр. Дейкова. БЛМ са издадени със средства на руската национална комисия, а БФМ – със средства на Института за български език при БАН. И двете издания са на руски език – официалния език на ОЛА.

С публикуването на тези два труда (в т.ч. и електронно на БЛМ – http://ibl.bas.bg/lib/Atlas_OLA/#page/1/mode/1up), резултат от екипната работа на двете комисии, достъпът до българските автентични материали вече е открит за славистичната наука и това дава възможност т.нар. лакуни върху славянската езикова територия да бъдат заличени. Диалектните данни от българските пунктове са безценни за световната индоевропеистика, славистика и балканистика, защото ще помогнат да бъдат доразкрити сходствата и различията между славянските диалекти в областта на фонетиката, лексиката и словообразуването на синхронно и диахронно равнище. Те са огромен и надежден капитал за бъдещи научни изследвания, които ще допълнят, конкретизират и ревизират съществуващата до този момент лингвистична информация за прародината и за членението на съвременните славянски езици на диалектно равнище.

В настоящата разработка ще се опитам въз основа на публикуваните в БЛМ и БФМ материали, оформени като индекси, да проектирам виртуално

данните от говорите от българската мрежа на ОЛА върху славянското езиково землище в неговата непрекъсваемост. Ще се постарая в резултат на тази проекция и в светлината на новите данни да определя връзките на българските диалекти с останалите южнославянски, със западнославянските и източнославянските диалекти на фонетично-фонологично и лексикално-словообразователно равнище, както и да откроя самобитни черти, които са присъщи само на диалектите на българския език и определят неговата уникалност. Специално ще изтъкна онези нови данни от публикуваните български материали, които или коригират (или в някои случаи направо рушат) досегашни представи за славянския диалектен континуум, или променят посоката и обхвата на известните досега изоглоси върху картите на ОЛА, или пък оформят нови, непознати до днес ареали; а също така отхвърлят известни теории и постулати като напр. добре известната теория за център и периферия, за което ще стане дума по-нататък в това изложение. Смятам, че от голяма полза за изводите и заключенията в тази работа в нейната лексикална част ще бъде разчитането и отчитането на лингвогеографската проекция на част от нашия диалектен материал върху славянския езиков ландшафт, извършени в най-новата публикация на Т. И. Вендина „Типология лексических ареалов Славии“, Москва, 2014. Благодарение както на публикуваните четири български тома в БЛМ, така и на редовно изпращаните материали от българската национална комисия до другите национални комисии, това обективно може да се види и анализира на изчертаните от авторката 235 карти схеми за разпространението на най-различни общославянски или регионални лексеми.

Ще започна с представянето на материала от тома БЛМ не само защото по издаване той хронологически предхожда том БФМ, но главно защото много добре илюстрира споделяното и от мен твърдение на Т. Вендина, че „именно лексикалните данни дават по-диференциран и качествено богат материал за изучаване на междуславянските езикови връзки“ (Вендина 2009, 7). Това мнение тя отново аргументирано защитава в последния си труд, вече подкрепено и с български данни (Вендина 2014). Представянето на лексикално-словообразователните паралели между българските и останалите славянски диалекти в пространствен и хронологичен план, което ще се опитам да направя тук, е също в негова полза.

В съгласие с теоретико-методологическите постановки от цитираните по-горе трудове на Т. Вендина, към по-голямата част от които се придържам, при интерпретирането на лингвистичните карти и организацията и анализа на изобилния български материал ще бъдат прилагани няколко основни критерия, от които най-важният е лингвистичният: преимуществено ще се търсят и съпоставят непроизводните лексеми (както е добре известно, при хронологическата стратификация на материала „лексемите с прозрачна словообразователна структура се оказват по-късни“ (Климов 1990, 122)). Също така важно е да се отчита отсъствието или наличието на конкурентна лексема в конкретния ареал, тъй като това е индикатор за стабилност или не на

езиковото явление в този ареал, т.е. ще се отбелязва т.нар. фактор на системните отношения (по-подробно вж. Вендина 2009, 29). Напр. на к. 8.25a¹. ‘овчар; овчар’ лексемата *OVъĉ-ar-ъ O* → *ø*, *V* → *s, š*, която има голям и основен ареал в България в конкуренция с друга лексема с чужд произход (*ĉoban*)-ъ (от тур. *çoban*) и словообразователния ѝ вариант (*ĉoban*)-in-ъ, чертае плътни ареали и в пунктовете от македонската, сръбската и полската мрежа, а се среща по-рядко в хърватската, словенската, словашката и в мрежата на всички източнославянски езици, като най-изразен, макар и разпръснат ареал има в украинските говори. От своя страна чуждицата конкурент (*ĉoban*)-ъ, чиито южнославянски ареали прекъсват в словенските и не се откриват в западнославянските, има голям континуантен ареал в украинските и спорадична проява в руските говори. И други подобни ориентализми, както и другите чужди думи в славянските езици, които оформят компактни и континуантни или прекъснати ареали, са надеждно езиково свидетелство и за историческата съдба на населението, в чиито диалекти се откриват.

И тъй като по-горе терминологично бяха характеризирани различни ареали, необходимо е уточнение, че друг важен критерий, според който се извършва анализът на картите, е отчитането на вида и конфигурацията на ареала – непрекъснат или прекъснат, контактен или отдалечен, плътен, монолитен, разкъсан, островен, точков и пр., защото той определя типа на диалектното противопоставяне. В лингвогеографията основателно е прието, че дихотомните противопоставяния „хронологически се явяват по-стари отколкото многочленните“ (Вендина 2009, 30). При търсенето на езиковите връзки между различните славянски групи на преден план се извеждат лексеми, които добре илюстрират преди всичко сходствата, а след това и различията между тях, и чиито изоглоси чертаят компактни и континуантни ареали, но едновременно с това се отбелязват лексикалните паралели и в микроареали или дори в единични пунктове. Типът на ареала на лексикално-словообразователните сходства може да е общославянски, но може да включва само една или две славянски езикови групи. Количествено-статистическият критерий не е релевантен, защото „ценността на фактите не е в тяхното количество, а в тяхната организация и взаимовръзки“ (Вендина 2011, 63).

Най-важният извод, който трябва веднага да се формулира, е, че като се отчитат българските данни от тези четири лексикални тома (и от излезлите след тях още шест от лексикално-словообразователната серия вече и с българско участие), картината на общославянското езиково землище вече става много по-ясна, актуална и конкретна. Като следствие направените в предшестващи чужди публикации някои обобщения както изобщо за всички славян-

¹ Тук и по-нататък първата цифра в номерацията на картата означава номера на тома на ОЛА, а втората – номера на съответната карта. Заглавието на картата се подава, както е публикувано традиционно според Въпросника на ОЛА, а след него, след точка и запетая; се изписва книжовното му българско съответствие.

ски езици, така и за отделните групи, се оказват непълни или неверни. Напр. с публикуването на българския лексикален материал броят на смятаните досега за общославянски лексеми се намалява още за сметка на увеличаването на броя на регионалните диалектизми. Тази тенденция е отбелязана от Т. Вендина в предишни нейни разработки (Вендина 2009, 70), а в последния си труд тя обобщава, че от всички лексикални карти на ОЛА само една-единствена конкретна лексема има общославянско разпространение и равномерно и безизключително покрива цялата славянска територия (Вендина 2014, 25 и к. сх. 5). Това е к. 39 от т. 3. „Растительный мир“ *mal-in-a* (*Rubus idaeus*) ‘малина; малина’ и с публикуването на българския, също единен в това отношение, материал, изоглосата на тази лексема се придвижва още в югоизточна посока до самия край на мрежата на ОЛА. Броят на лексемите, отразяващи абстрактни понятия, е далеч по-голям, както може да се види от картите схеми 6, 7 и 8 от цитирания труд на руската изследователка, отразяващи същия общославянски ареален сценарий на лексемите *mьrrt-v-ъ*, *съ-mьrt-ъ*, *rad-ost-ъ*, какъвто имат и др. абстрактни лексеми като *živ-ъ*, *pě-sn-ъ*, *pě-sn-a* – всички с карти в т. 10. „Народные обычаи“, в който е публикуван и подкрепящ общославянското им разпространение български материал (Вендина 2014, 25).

Различна е ареалната картина обаче в много други случаи, в които вече се вземат предвид данните от българската мрежа. Както имах възможността да отбележа в предшестваща моя публикация (Керемидчиева 2015), става ясно, че от общославянските лексеми трябва да бъде изключена смятаната досега за такава лексемата *las-ic-a* от к. 1. 9. ‘ласка; невестулка’ (*Mustela nivalis*), която напълно отсъства в диалектите от българската мрежа на ОЛА. Общославянският ареал на лексемата на югоизток е напълно разрушен от над 22 специфични за българските диалекти табуистични названия. С общ корен *nevěst-*, с който са образувани названията на *Mustela nivalis*, българските диалекти, в които ареалът на домашната дума *nevěst-ul-ъk-a* е доминиращ, се свързват с неголеми ареали в южнославянската мрежа (с изключение на словенски и хърватски), но останалите многобройни регионализми определят оригиналността на българския именодател при избора на мотивационните признаци, легнали в основата на названията: (*bul*)-*ъk-a*, (*bul*)-*ъč-ic-a*, *xubav-ič-ъk-a*, *xubav-A nevěst-ъk-a*, *rad-ov-an-ъk-a*, *rad-ev-a (bul)-ъk-a*, *rad-ev-a (bul)-ъč-ic-a*, *rad-ev-o (bul)-ъč-е*, *ba=-j-ъn-ov-a (bul)-ъk-a*, *ba=-j-ъn-ov-ič-ъk-a*, (*ioan*)-*ov-a (bul)-ъk-a*, (*ioan*)-*ov-a (bul)-ъč-ic-a*, (*gramatik*)-*ov-a (bul)-ъk-a*, (*pop*)-*ov-o kot-е*, *muš-ъk-un-ъ* (*kaltat*)-*a* из греч. диал. καλή τάττα, (*kaljman*)-*ъk-a* от греч. καλή μάβ(ν)α, (*geljunžuk*)-*ъ* из тур. gelincik. (Керемидчиева 2015, 50–51). Наличието и конфигурацията на макро- и микроареалите на многобройните названия на невестулката в диалектите от българската мрежа на ОЛА и техният анализ в общославянски план са поредното доказателство на твърдението, че „диалектни названия, възникнали в резултат на метафорична употреба, евфемизация, табу и проч., обикновено са по-късни в сравнение с обикновените названия на широкия ареал“ (Дзендзелевский 1963, 97). Освен това всички тези

иновационни регионални названия са едно от многобройните доказателства, които представят българските говори, че далеч невинаги в периферната зона се пазят архаизмите (по-подробно за т.нар. теория за център и периферия вж. по-долу).

Към списъка на лишените от определението „общославянски“ след отчитането на българските данни ще трябва да причислим още и праславянската лексема **medvěďь* (к. 1. 5. ‘медведь-самец; мечок’ и к. 1. 6. ‘самка медведя; мечка’, която на българската езикова територия е напълно изместена по табуистични причини от хипокористиката ‘мечка’ (*meč-ьk-a*) (БЕР III, 778), а също и лексемата *dětljь//děteljь//dětьlь*, която има големи ареали на мотивационната карта 1. 20. за название на ‘кълвач’ като ‘птица, която дълбае дървото’ (Фасмер 1986, 562). В българската мрежа обаче названия с този мотивационен признак не са уловени и затова отново при виртуалното картографиране на славянския югоизток ще трябва да има различни графични знаци за отразяването на лексеми, създадени с друг мотивационен признак ‘птица, която кълве или чука по дървото’ (*klъv-ač-ь, klъv-oč-ь, klъv-ak-ь, klju-v-ač-ь, klju-v-i-drъv-o, klъV-O//-drъv-ьk-a V→∅, O→a, // → n, klъv-O//-drъV-ьč-ę O→a, V→∅, // → n, čik-ač-ь*). Проучвания на наши учени обаче представят друга картина – наличие на общославянската лексема в българските говори: *đ'ètel, đ'àtel, đ'ètле, đ'ètлич* (Василева 2009, 281–290), което обективно доказва относителната релевантност на мрежата от пуктове на ОЛА, факт, отчетен и от Т. Вендина (Вендина 2014).

Широко разпространената в южнославянските диалекти лексема *smol-a* (3. 3. ‘смола хвойного дерева; смола’), чиято изоглоса, с изключение на 5 пункта от словенската, словашката, хърватската и македонската мрежа чертае непрекъснати, контактни и плътни ареали върху славянския езиков ландшафт, в българската мрежа също е доминираща, но се конкурира в 3 пункта с характерната за южноруските, югозападноукраинските и западнословашките диалекти конкурентна лексема *къл-ěj-ь*. Освен това българските диалекти предлагат и нерегистрираните до този момент на славянската територия две чуждици (*pis*)-*a* от гръц. *πίσσα* и (*timjan*)-*ь* от гръц. *θύμιαμα*; т.е. появяват се два нови югоизточни ареала, които, от една страна, са свидетелство за езиковите и културни контакти на населението, а от друга – за протеклата езикова еволюция, чийто резултат са разрушените стари славянски ареали.

Свиването на някогашните праславянски широки и плътни ареали се дължи не само на възникването на производни лексеми на основата на старите праславянски лексеми, но и на разширяването на експанзията на постепенно нахлуващите чуждици (Вендина 2014, 34). Добра илюстрация, коригираща и уточняваща досегашните представи за ареала ѝ, е новият виртуален ареал, който представя лексемата (*j*)*ěž-ь* (1. 10. ‘ěj; таралеж’), за която доскоро се смяташе, че има плътен ареал в южнославянските езици, а също в руските, полските, словашките и лужишките диалекти, докато в останалите източно- и западнославянски диалекти нейният ареал е ограничен от производни лексе-

ми (Вендина 2014, 32). С публикуването на българските данни се оказва обаче, че тази лексема се открива в девет пункта (в единия пункт е производната ѝ лексема //ѣжъ-ькъ-ь) от нашата мрежа, докато хибридната (със славянски и евентуални турски елементи) според някои етимологични хипотези (БЕР VII, 812–813) лексема (*taral*)-eжъ-ь от тур. *taralı/tarla* и дериватите ѝ (*taral*)-eжъ-ькъ-ь и (*taral*)-eжъ-ькъ-(ul)-ъ от тур. *taralı/tarla*, рум. определителен член *-ul-* (п. 167) характеризира само диалектите от българската мрежа на ОЛА (БЛМ, к. 1. 10.). Или с други думи – югоизточният край на южнославянската езикова територия по отношение на общославянската лексема (*j*)eжъ-ь се оказва разрушен от експанзията на чуждата (или хибридна) лексема (*taral*)-eжъ-ь, която превръща ареала ѝ в разпокъсан и силно стеснен.

Тук няма възможност, а и не е нужно, да бъдат изброени всички подобни случаи, които коригират досегашната представа за общославянския характер на една или друга лексема. Важното е да се подчертае не само, че в много случаи континуантните и плътни общославянски ареали се стесняват и разпокъсват в югоизточна посока, но че и много често българският материал придвижва изоглосите в източна и югоизточна посока и обогатява представата за лексикалното богатство на славянската територия. Напр. с изобилието от десетина названия за ‘котарак’ като *kot*-ъ и многобройните му производни, както и названия като (*mač*)-ькъ-ь, (*mač*)-ok-ъ, (*mъr*)-ok-ъ, *mъrl*-ok-ъ и др. (и дори специфичното и с неизяснен произход *kutumbas*), българските диалекти се свързват както с цялата източно- и частично западнославянска езикова група (с полската и част от лужишката) (с *kot*-ъ и производните му), така и с всички южнославянски езици и с говорите на няколко селища от словашката мрежа (с останалите лексеми)² (БЛМ, к. 2. 10. ‘самец кошки; котарак’).

От друга страна обаче, в интерес на научната обективност, е необходимо изрично да се посочат очевидно грешните изводи за разпространението на една или друга лексема на общославянското землище, направени без отчитането на българския материал. Напр. определянето на някои лексеми за изключителни (ексклузивни – по терминологията на Т. Вендина), т.е. като лексеми, които „са разпространени в диалектите **само на един славянски език и не излизат от неговите предели**“ (Вендина 2014, 255, подч. – Т. И. В.). Като „ярък ексклузив“ на т.нар. от нея македонски език е определена лексемата (*o*)-pašъ-ькъ-а с обширен ареал само в неговите диалекти (Вендина 2014, 256, 261). Публикуваните в БЛМ сведения за диалектите от българската мрежа за т. 2. „Животноводство“, к. 48 ‘хвост коровы; опашка’ представят единствено и само наличието на тази лексема (и нейните фонетични варианти) във всички пунктове. Всъщност добре изразените обширни и компактни ареали на (*o*)-pašъ-ькъ-а на българската езикова територия може да се видят на карта

² За двудялбата на българските диалекти при разпространението на названията *котка* – *мачка* – свидетелство за архаичността на ареалите, вж. к. Л 40 от БДА. ОТ.

№ Л 44 в БДА. ОТ. Същата грешка е допусната и при определяне на характера на лексемите (*mač*)-*or-ъk-ъ* от к. 2. 10. ‘самец кошки; котарак,’ [*gra*]-*č-i-tъ*, [*gra*]-*č-e-tъ* ‘гогочет; грачи’ от к. 2. 65., (*aram*)-*i-j-a* от к. 8. 55. ‘человек, който крадет; крадец’ и др. (Вендина 2014, 261). В този порядък се включват и други многобройни изключителни лексеми, с които българският език се откъсва от славянското езиково семейство и стои усамотено, като напр.: к. 1. 15. *pri-lěp-ъ* ‘летучая мышь: прилеп’ и произв. *pri-lěp-ъč-е* с оригинален мотивационен признак, т.е. ‘нещо, което се прилепя’ (БЕР V, 718); 1. 20. ‘дятел; кълвач’ *klъv-ač-ъ*, к. 10. 11. ‘женщина в день свадбы; булка’ *bul-ъk-a* и мн. др., отбелязани и от Вендина (Вендина 2014, 256, 261–262). В к. 1. 26. ‘синица; синигер’ (*Parus*) многобройните фонетични и морфологични варианти на диалектните названия в българската мрежа като [*sinig*]-*yr-ъ*, [*sinig*]-*yr-ъč-е*, [*sinig*]-*yr-in-ъ* и др. отвеждат според етимолозите към прасл. **sněgyrъ*, а регистрираното в един североизточен български пункт със старинен говор (п. 143 – Еркеч (днес Козичино), Поморийско) изключително название [*sin*]-*il-ъk-a* потвърждава хипотезата за преосмисляне с прилагателното син поради сищото оперение на птицата (по-подробно вж. БЕР VI, 671–672); к. 2. 60. ‘ржет; цвили’ (лошадь; кон) *kvil-i-tъ*; к. 3. 14. ‘цветок; цвете’ *květ-е*; к. 3. 38. ‘можжевельник; хвойна’ (*Juniperus communis*) *xvoj-ъn-a*, (*ardъč*)-*ъ* из тур. *ardıç*; к. 1. 18. ‘клюв птицы; клюн’ (*gag*)-*a* из тур. *gaga* (*kak*)-*a* из тур. диал. *kaka*³ и мн. др., които ще бъдат разгледани в последваща публикация. Голяма част от тях са определени като български ексклузивни и в труда на Т. Вендина (Вендина 2014, 256, 261–262).

Българският богат и автентичен лексикален материал, включен вече в картите на ОЛА, предоставя възможност да се систематизира в пълнота и типологията на ареалите на архаизмите и иновациите върху славянския езиков ландшафт и по този начин дава своя принос за оборването на т.нар. теория за център и периферия, както споменах по-горе. Ще припомня накратко, че тази теория на неолингвистичната школа в лингвогеографията, формулирана още през 1925 г. от М. Бартоли, определя центъра за креативна зона, която поражда разпространяващи се радиално върху съседните територии иновации. Архаизмите постепенно се ограничават и заемат периферийната част. В своя труд обаче Т. Вендина, позовавайки се на материалите от ОЛА, а също и на данните от излезлите вече национални диалектни атласи от почти всички славянски държави, оборва този постулат като опростена и невярна схема (Вендина 2014, 339 и сл.). Тя аргументирано доказва, че „архаичните езикови явления могат да се намират както на периферията, така и в центъра на съвременната Славия. Те могат да имат не само локално ограничение, но и обширни ареали, чието разрушение може да става както в центъра, така и на периферията. При това при техните разрушения центърът понякога се оказ-

³ Вж. и к. Л 50 на БДА. ОТ.

ва даже по-архаичен, отколкото периферията, където често се зараждат нови диалектизми.“ (Вендина 2014, 356). Българските диалекти представят обективни факти, подкрепящи този извод: напр. на к. 3. 26. ‘дуб’; дъб’ (*Quercus*) може добре да се види как общославянската някога лексема *dǫb-ъ* днес в словенските и хърватски говори се открива само спорадично, изместена от употребата на конкурентната лексема *xvorst-ъ*, но на периферията на славянското езиково землище – югоизтока – изоглосата на праславянската лексема *dǫb-ъ* отново чертае плътен ареал. Нашите материали изобилстват и с примери на иновации, които, що се отнася до чуждоезикови елементи или цели лексеми, са лесно обясними с иманентния балкански характер на българския език. Напр. от същата к. 3. 26. ‘дуб’; дъб’ (*Quercus*) названията (*cer*)-ъ от (балк.)-лат. *cerrus* или (*meš*)-е от тур. (*meš*)-е; или пък – к. 8. 47. ‘рынок, место, где производятся торговля; базар’, на която с изключение на 1 пункт, в който се употребява също чуждица – (*čarš*)-i-j-a от тур. *çarşı*, доминира единствената лексема (*pazar*)-ъ от тур. *pazar* (< перс. *bāzār*) и мн. др.

Българският материал подкрепя извода на Т. Вендина, че „и архаизмите, и иновациите имат по принцип един и същ тип ареали. Обаче при съпоставката на техните ареали става ясно, че в ареалната картина на иновациите отсъства сценарият с общославянското разпространение“ (Вендина 2014, 375).

С достъпа до българските данни могат да бъдат очертани многобройните всестрани, дву- и едностранни връзки на българските диалекти с диалектите на трите славянски езикови групи: източната, западната и южната. Пространно това е извършено в друга разработка, намираща се под печат, но тук в обобщен вид може да се каже, че напр. **само на българските диалекти** от всички останали южнославянски диалекти се дължи връзката на славянския Юг със славянския Изток с лексеми като: *славей* (к. 1. 28. *solv-ъj-ъ* ‘соловей; славей’; Вендина 2014, к. сх. 125), *горещ* (к. 6. 48. *gor-eť-j-ъ* ‘горячий (о воде)’; горещ (за вода); Вендина 2014, к. сх. 128), макар и само островен ареал на *пасбище* (к. 2. 53. *pas-ъb-išĉ-e* ‘неогороженное место, на котором пасется скот; пасбище’; Вендина 2014, к. сх. 134), макар и точков ареал на относително новата в нашите диалекти дума *бедност* (к. 8. 62. *běd-ъn-ost-ъ* ‘бедность, нужда; бедност’; Вендина 2014, к. сх. 177), или пък к. 1. 2. *di-v-ъ* ‘дикий; див’; Вендина 2014, к. сх. 145) – със славянския Запад, или пък *жълтък* (к. 6. 43. *žlt-ъk-ъ* ‘желтая часть яйца; жълтък’; Вендина 2014, к. сх. 40) – и с Изтока, и със Запада, к. 10. 7. *sv-ĉest-ъj-e* ‘счастье; щастие’; Вендина 2014, к. сх. 89) – с Изтока и със Запада и др.

С проекцията на българския материал в пространствено-хронологичен аспект върху картите на ОЛА се умножават южнославянските плътни и континуантни ареали, изчертани от изоглосите на лексеми, характеризиращи само славянския Юг, което според мен вече може да бъде факт, оспорващ твърденията, които категорично отричат тяхното праюжнославянско единство (по-подробно за мненията по този въпрос вж. Вендина 2009, 78 под линия), тъй като „паралелното развитие на родствените езици не може да е

случайно, то възниква на основата на тенденции, заложен в системата на праезика“ (Степанов 1975, 27). Основание за това ми дават разчитането и анализът на карти като: к. 2. 4. *ov-ьn-ъ* ‘некастрированный самец овцы; овен’; Вендина 2014, к. сх. 34; к. 3. 12. *bor-ъ* ‘сосна; бор’; Вендина 2014, к. сх. 59; к. 10. 39. *porzd-ьn-ik-ъ* ‘праздник; праздник’; Вендина 2014, к. сх. 132; к. 2. 10. *mač-ьk-ъ* ‘самец кошки; котарак’; Вендина 2014, к. сх. 137 – спорадично и в чешки и словашки от западнославянската езикова група; к. 10. 48. *bož-it-j-ь* ‘Рождество; Коледа, Рождество’; Вендина 2014, к. сх. 167; к. 1. 30. *gušč-er-ъ* и *gušč-er-ic-a* ‘ящерица; гушер’; Вендина 2014, к. сх. 188; к. 8. 6. *zid-ar-ъ* ‘человек, который строит каменные дома; зидар’; Вендина 2014, к. сх. 189 и др. В този ред специален интерес представя и общата само за всички южни славяни дума [*kuč*]-*ьk-a* (к. 1. 9. собака-самка; кучка), за чийто произход, накратко казано, има три основни предположения: чрез редупликация на междуметия; сродно със стинд. и възможна иранска заемка, широко разпространена в цяла Източна Европа, а за българската дума, която има плътен ареал, се допуска прабългарски произход (БЕР III, 170–171). В пространствено-хронологичен план забележителното за лексеми като в к. 2. 4. *ov-ьn-ъ* ‘некастрированный самец овцы; овен’, к. 1. 30. *gušč-er-ъ* и *gušč-er-ic-a* ‘ящерица; гушер’, к. 2. 6. *ryč-ъ* ‘некастрированный самец козы; пръч’ са не само обширните им, макар и частично разрушени южнославянски ареали, но и фактът, че те са реликти от праславянски и отвеждат далеч назад до индоевропейски език (вж. и Вендина 2014, 392).

От синхронно гледище на морфологично равнище (главно корени) общността както в общославянски план (вж. още по въпроса Вендина 2009, 24, 74), така и само в южнославянски се открива в още по-многобройни случаи, като напр.: корен *sir-om-* в к. 8. 63. ‘бедный, неимуший; беден’ също общ за целия славянски Юг; или пък корен *pъlž-* в карта 1. 34. ‘улитка с раковиной; охлюв с черупка’, от който с многобройни словообразователни средства в различните южнославянски говори са създават редица лексеми; и мн.др.

Като се приведат и лексемите от фонетично-граматическата серия на ОЛА, където се картографират различните рефлексии на праславянските гласни и съгласкови групи в дадената словоформа, то тогава броят на общославянските лексеми, които имат плътни и континуантни ареали на цялото езиково землище, нараства още повече, защото тук се включват праславянски лексеми като: *pol-j-e* (к. 5. 29. **polje*), *mor-j-e* (к. 5. 26. **morje*), *zem-j-a* (к. 6. 47. **zemja*), *vod-a* (к. 5. 33. **voda*), *kor-a* (к. 5. 45. **kora*), *sestr-a* (к. 6. 44. **sestra*), *snop-ъ* (к. 5. 20. **snopъ*) и мн.др. (вж. още и Вендина 2014, 24–25), които в болшинството си имат също индоевропейски произход.

При анализа на българския материал от току-що появилия се в научно обращение труд „Българские материалы. Выпуск 1. Рефлексы *ѣ. Выпуск 2а. Рефлексы *ѐ. Выпуск 2б. Рефлексы *ѡ. Выпуск 3. Рефлексы *ьг, *ьг, *ьл, *ьл. Выпуск 4а. Рефлексы *ь, *ь. Выпуск 4б. Рефлексы *ь, *ь. Вторичные гласные“ (БФМ) ще ни интересуват обаче не ареалите на лексемите, които са картогра-

фирани, а зоните на разпространение на рефлексите на праславянските гласни и съгласкови групи, т.е. за нуждите на нашето представяне лексикалното вариране не е релевантно, както не е релевантно изобщо при картографирането от фонетично гледище. С издаването на този том българските материали стават съпоставими с всички славянски материали, картографирани във фонетично-граматическите томове на ОЛА: Выпуск. 1. „Рефлексы *ѣ“ (Белград, 1988), Выпуск. 2а. „Рефлексы *ѣ“ (Москва, 1990), Выпуск 2б. „Рефлексы *o“ (Wrocław, 1990), Выпуск 3. „Рефлексы *ы, *ь, *ь1, *ь1“ (Warszawa, 1994), Выпуск 4а. „Рефлексы *ь, *ь“ (Загреб, 2006), Выпуск 4б. „Рефлексы *ь, *ь. Вторичные гласные“ (Скопје 2003), излезли през годините без българско участие, както бе обяснено по-горе. Така изчезват и последните бели полета върху славянския диалектен ландшафт.

За да могат българските фонетични материали да бъдат по-лесно съпоставяни с фонетичните данни от останалите славянски диалекти, към всеки български индекс, придружаващ заглавието на картата от ОЛА, има подробен или по-кратък коментар. В него в конспективен вид се изреждат континуантите на праславянските гласни и съчетания според концептуалния подход, прилаган от българските автори, за който ще стане дума малко по-долу. Освен това, ако съществува, изрично се отбелязва отсъствието на знаци в излезлите томове на ОЛА (вж. по-горе) за характерни български рефлексии, или пък се включва в легендата на картата отсъстващият там знак. Както при представянето на тома БЛМ, така и в БФМ, където това е необходимо, се правят препратки към съответните фонетични карти на колективния труд БДА. ОТ, които предлагат по-детайлна информация за рефлексите на старобългарските основни вокали в различните български диалекти.

Освен това в уводните думи към всеки том се обяснява специфичната за българския език рефлексия на съответната праславянска гласна или на съгласковите съчетания, като се посочват причините за този исторически развой. По този начин ярко се открояват собственоезиковите рефлексии, които характеризират само българския език и които определят неговата самобитност и оригиналност сред останалите славянски свята.

В началото бих искала да насоча вниманието към основните нови положения, които представят, по скромното ми мнение, приноса на българската национална комисия към теорията и практиката на картографиране на явленията във фонетично-граматическите томове на ОЛА.

За да бъде отразен достоверно автентичният български фонетичен материал, се наложи включването в системата за фонетичната транскрипция на ОЛА нов знак – *ε*. С този графичен знак, носещ името на своя създател – проф. Л. Милетич, „Милетичево е“, се отбелязва характерен за българския вокализъм гласен звук, който е „более высокий, чем [e], [э], и более задний, чем [ɔ]“ (БФМ, 16), но който, въпреки кръгчето под него, няма лабиален характер. Този характеризиращ източнобългарската вокална система предно-среден звук може да бъде открит както под ударение, така и извън него, като

се среща както след твърда, така и след палатализирана съгласна (*g'reda* и *gr'ę'da*, и *grę'da*; *se'no* и *s'ę'no*, *me'so*, *'zadęn*, *'zed'ęn* и др.). С включването на този графичен знак в системата на фонетичната транскрипция на ОЛА, който задължително се добавя в легендите на картите на БФМ, всъщност се експлицира рефлекс, зафиксиран само и единствено в българския материал, който обогатява представата за съвременното състояние на славянските говори на фонетико-фонологично равнище.

За разлика от главно фонетичния подход в посочените по-горе томове на ОЛА, излезли през периода 1988–2003 г., в БФМ е приложен на макродиалектно равнище по-скоро фонологичен подход. Концептуалният замисъл на авторите от българската национална комисия е чрез него да се постигне отчетлива, по-систематизирана и отгук – и по-вярна картина на синхронното състояние на наследниците на праславянските гласни, представени под и извън ударение в цялата българска мрежа. В резултат – в легендата към всяка карта не се изброяват изобщо многобройни съвременни застъпници, защото като същински рефлекс на праславянските гласни и групи от съгласни и гласни се представят само рефлексите в позиция под ударение, докато съвременните наследници извън ударение се разглеждат най-общо като позиционни варианти, които по-нататък се подлагат на още, най-общо казано, изменения (редукции, лабиализации, асимилации и дисимилации, гутурализации и др.). Добра илюстрация за системното прилагане на фонологичния подход при коментарирането на българския вокализъм на макродиалектно равнище може да бъде напр. интерпретирането на съвременните континуанти на **ě*. Още в самото начало на т. 1. на БФМ се посочва, че под ударение това са шест гласни – *a*, *a:*, *ǎ*, *ǎ:*, *e* и *e:*, докато без ударение те са само две – *a* и *e* (от фонологично гледище това са техни позиционни варианти на макродиалектно равнище), от които в резултат главно на редукционни промени са получени *ǎ*, *ǎ*, *ę*, *ę*, *i*. По този начин веднага се очертава двудълбата на българското езиково землище с широки – *a*, *a:*, *ǎ*, *ǎ:*, и тесни – *e* и *e:* – застъпници на **ě*, която е основна за класификацията на българските диалекти на източни и западни.

В уводната част на същия т. 1. на БФМ е дадено подробно обяснение и за специфичната рефлексация на **ě* в българския език, която го отличава от останалия славянски свят. Накратко казано, в българските диалекти праславянската ятова гласна е била подложена на неравномерни комбинаторни процеси в зависимост „от характера на околната фонетична среда и на ударението“ (Мирчев 1978, 119). Именно това е причината да се наблюдават многобройни редувания на няколко гласни в различни позиции на **ě* в една и съща лексема (вж. по-подробно Мирчев 1978, 119 и сл., Кочев 2010, 11 и сл.), напр. БФМ: к. 1. 17. **p'ě/na*: *'p'ana*, *'p'a:nǎ*, *'p'ǎnǎ*, *'pǎnǎ*, *'p'a'na*, *'pen'a*, *pe'nǎ*, *pe'na*. Това е и обяснението за наличието в българските говори на оригинален рефлекс *a*: на **ě*, който досега не е бил регистриран в останалите славянски езици (*'m'a:s'ec*, *st'r'a:xi*). Естествено, рефлексите на **ě* в различните български говори си кореспондират с рефлексите в останалия славянски свят (напр. в

полски – *a* и *e*, в част от сръбски и хърватски, в руски – *e*), но в тези и останалите славянски езици тези рефлексии се дължат на спонтанни промени на праславянската ятова гласна (Кочев 2010, 11).

Други, неотбелязвани досега рефлексии в славянския диалектен континуум, са напр. рефлекс *e* на **e* (к. 2. 36. **gr/ę/da*//**gr/ę/dъ*: *g'r'ęda*); също и на рефлексии *a*, *a*: (**parti*, **pa:rte*) в много от картите на ОЛА и на *e*, *l* от всички карти на ОЛА за том 2б. Рефлексии **o*. В голямата си част рефлексите на **br*, **ьr* и **ьl*, **ьl* (БФМ, т. 3) са специфично български и не се откриват в другите славянски езици, напр. в к. 3. 4. **v/br/xъ* това са застъпниците *ra* и *ra*: (**vraχ*, **vra:χ*), в к. 3. 10. **сьm/br/tъ* – *rə* и *a:r* (**smrət*, **smā:rt*), в к. 3. 13. **četv/br/tъkъ* – *ar* и *ra* (**čit'vartək*, **četra'tok*) и др. Диалектното разнообразие и специфика от рефлексии, които отсъстват върху съответните карти на ОЛА, е още по-голямо при рефлексите на **ьl*, **ьl*: к. 1. 1. **v/ьl/kъ* – *al*, *a:l*, *əl'*, *al'*, *lə* (**valk*, **vā:lk*, **vəl'k*, **vəl'k*, **vlək*), к. 1. 4. **p/ьl/nъ* (-*ьb*) – *ql*, *əl'*, *ql'*, *al'*, *a:l'*, *lə* (**pālen'*, **pā'l'ēn*, **pəl'ən*, **pāl'ēn*, **pā:l'ēn*, **pān* и мн. др. Особено важна тук е ролята на коментарите, които обясняват специфични особености на българския вокализъм, а именно, че в редица случаи наред с редовните рефлексии се наблюдават и резултати от изменението на стб. група *црь-* в *чрь-* > *čer-* (Мирчев 1978, 142) (к. 3. 18. **c/br/ky*) или на стб. група *чрь-* > *čer-* и нейното изменение в *сr-*, *cər-*, *crə-* (к. 3. 24. **č/br/vъ* (и произв.), к. 3. 25. **č/br/venъ* (-*ьb*), к. 3. 26. 3 sg praes **č/br/petъ*, к. 3. 28. **č/br/nъ* (-*ьb*)), както и съответно на стб. група *жль-* > *žel* (к. 3. 10. **ž/ьl/tъ* (-*ьb*)) или *жль-* > *žel'* (к. 3. 9. **ž/ьl/čъ* || *z/ьl/čъ*).

И по отношение на застъпниците на **ь* и **ь* българските говори не правят изключение както в разнообразието си, така и в специфичността си. Картите от т. 4а на БФМ представят същата диалектна вокална пестрота, като особено диагностиращи за българския език са рефлексите на **ь*, които в повечето случаи са резултати от две вокализации (Кочев 2010, 11). Наследниците на двете праславянски гласни под ударение са: *e*, *e*:', *e*, *ə*, *o*, *o*:', *a*, *a*:', *a*, *a*:', *a* и *i*, *i*:' (от **ьb*-и в позиция пред *j*). Без ударение те са – *e*, *e*, *i*, *ə*, *a*, *o*, *u*, като вокалът *i* може да бъде не само рефлекс на **ьb*, но и резултат от редуцията на неударено *e* > *i*.

Предвид многобройните рефлексии в една и съща лексема (а често и в една и съща позиция) в говорите от българските пунктове е ясно, че тук се откриват както рефлексии, чиито изоглоси поотделно чертаят огромни ареали върху славянското езиково землище, така и рефлексии, които имат собствено български характер и затова отсъстват в легендите на съответните карти на ОЛА, напр. континуантите *e* < **ь* и *o* < **ь* типизират като правило руските диалекти, а *a* < **ь* – сръбските, хърватските и босненските, но собствено български континуанти като *a*:', *a* (к. 4а. 2. **s/ь/nъ*: *sa:n*, **san*; к. 4а. 4. **d/ь/žžъ*: *daš*, к. 4а. 6. **v/ь/šъ* || **v/ь/šъ*: **vā:škl*, **vāška*) и др.; *e*: (к. 4а. 9. **d/ь/nъ*: *de:n*, к. 4а. 11. **dъn/ь/sъ*: **ne:skl*, к. 4а. 25. **oc/ь/tъ*: *u'ce:t*) и мн. др. нямат ареали в съответните карти на ОЛА.

Последният том на БФМ – 4б, съдържа карти за съвременните наследници на праславянските съчетания на *r*, *l* и други сонори с редуцирани гласни

в българските диалекти. Както в картите от предходните томове, така и тук в много случаи българският език показва по-голямо разнообразие от рефлексии на праславянските съчетания и в голям брой карти на ОЛА застъпниците само на българската територия са повече от застъпниците в целия славянски езиков свят. Напр. в к. 4б. 1. Nsg **r_ǫ/ž_ǫ* в съответната легенда на ОЛА липсват знаци за отбелязване на оригиналните български рефлексии *ra, ra, ra:* (*raš, raš, ra:š*), в к. 4б. 7. **d/r_ǫ/vo//va* – за *ar* (*'darvǫ*), в к. 4б. 8. Asg **k/r_ǫ/v_ǫ* – за *ar* и *ra:* (*kār'f, kra:x*), в к. 4б. 14. **k/r_ǫ/stjen_ǫ* (*-j_ǫ*) – за *ar, ra, ra:* (*'karst'en, k'rašt'an, k'ra:št'en*); в к. 4б. 24. **l_ǫ/nĕnъ* (*-j_ǫ*) – за *le:, la, l'q* (*'le:n'an, 'lanen, 'lan'en*), в к. 4б. 25. **l_ǫ/g_ǫkъ* (*-j_ǫ*) – за *le:, l'a, l'q, l'e* (*le:k, l'ak, l'ak, l'ek*) и мн. др.

Българският език неведнъж е определян като микрокосмос на славянския езиков свят. Публикуваните БФМ оправдават тази му слава. Напр. застъпниците на двете праславянски носови гласни **ę* (т. 2а) и **ǫ* (т. 2б) са получени в резултат на неравномерността на протичащите процеси (Кочев 2010, 11) и затова са толкова многобройни и разнообразни. В уводните части и на двата тома се обяснява спецификата на рефлексията на **ę* и **ǫ* в българските диалекти – тяхното съвпадение във вторична ерова гласна, която или се запазва, или впоследствие се изяснява в различни гласни (вж. по-подробно Мирчев 1978, 103–104). По тази причина рефлексите на предната назална гласна в български език са гласните *a, a:, e, e:, ę, a* също и гласните *a, ə* и *q* като резултат от съвпадението на **ę* и **ǫ*.

В случаите, когато промените са нерегулярни или се отнася за фонетика на отделната дума и пр., това специално се отбелязва и обяснява в коментарите към всяка карта. На някои места се коригират предишни обяснения в излезлите томове на ОЛА или пък се предлага нова етимологична хипотеза. Напр. за рефлексите на **ь* (като вторична гласна) в к. 4б. 35. **m/ь/gla* в българския коментар към картата е прецизирано, че в коментара към същата карта на ОЛА е обобщено, че за южнославянските диалекти в картографираната форма е представен рефлекс в силна позиция на редуциран **ь*, но в българския материал се отнася за рефлексии на **ь*. Под ударение те са *ə, a, q*, а извън ударение – *ə, a, ɹ, o*. Етимологичната интерпретация към тази карта включва още и пояснението, че безударните рефлексии *a* и *o* са получени след изменението на **ь* в **ъ* в резултат на асимилация (*mag'la, mog'la*).

По подобен начин и в коментара към к. 2б. 25. за рефлекс на **ǫ* в праформата **obr/ǫ/čъ* се подлага на съмнение обяснението в коментара към съответната карта на ОЛА за другите южнославянски говори, че редовната поява на *ar* и *r* е резултат от редукция на безударна **ǫ* в съседство със сонора *r*, и се предлага по-вероятната хипотеза, че това е резултат от вторично изменение на група **rə < *rǫ*. Алтернативна гледна точка е дадена и в коментара към к. 2б. 34. за застъпниците на **ǫ* в **p/ǫ/pъkъ*, като наличието на *o*-рефлекс в български *ə*-говори се обяснява с вторична нерегулярна лабиализация на наследника на **ǫ* под влиянието на две съседни устнени съгласни и явлението се отнася към случаите на фонетика на отделната дума.

Тези и др. под. коментари на практика добре открояват спецификата на историческия развой на праславянските гласни на българската езикова територия, което всъщност е и техният смисъл и тяхната задача.

Важни за славянското диалектно членение са всички онези случаи, в които, след публикуването и отчитането на българския фонетичен материал, изоглосите се придвижват в източна и югоизточна посока до самия край на славянското езиково землище, и затова те специално се отбелязват във всеки коментар, в който се включват. Те са много и затова тук ще бъдат посочени само няколко от тях като напр.: к. 2а. 27. за рефлекс на **ę* в Nsg **p/ę/tъkъ* // **p/ę/tъnica*, в която обозначената на съответната карта на т. 2а. на ОЛА граница между двете праформи се придвижва на изток до самия край на българското езиково землище; к. 2а. 39. за Nsg **tel/ę/* – изоглосата на рефлекс на **ę* под ударение; изоглосата „отсутствие сонанта *j* в конце слова“ в к. 4а. 48. 2 sg imperat **b/ę/jъ*, к. 4а. 50. 2 sg imperat impraef **š/ę/jъ* || **š/ę/jъ*, к. 4а. 51. 2 sg imperat **kr/ę/jъ* || **kr/ę/jъ*/ и мн. др.

С предоставянето на фонетично-граматическите и лексикално-словообразователните материали от българската мрежа на ОЛА пред учените слависти се разкриват нови възможности за бъдещи изследвания на някогашното праславянско единство и праславянската родина, за диалектното членение на славянските езици, за днешното им състояние, за езиковите и културни връзки, влияния и изобщо отношения между различните славянски народи. Разчитането на хроно-топо-изоглосите, които чертаят ареали върху славянския диалектен ландшафт на югоизток, вече дава нова представа за действителното състояние на общославянското езиково землище, като същевременно добре илюстрира историческия развой на българския език от класически славянски през IX в. до балкански език днес, който обаче е съхранил много праславянски черти.

Литература

- БДА. ОТ:** *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Фонетика. Акцентология. Лексика.* Отг. ред. Ив. Кочев (колектив). София: КИК „Труд“, 2001.
- БЕР III:** *Български етимологичен речник.* Т. III, София: Издателство на БАН, 1986.
- БЕР V:** *Български етимологичен речник.* Т. V, София: Издателство на БАН, 1999.
- БЕР VI:** *Български етимологичен речник.* Т. VI, София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 2002.
- БЕР VII:** *Български етимологичен речник.* Т. VII, София: Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 2010.
- Василева 2009:** Василева. Л. Хетероними със значение кълвач. – В: *Българско словно богатство. Словообразователни хетероними в българските говори.* София: Мултипринт, 2009.
- Вендина 2009:** Вендина, Т. И. *Русские диалекты в общеславянском контексте.* Москва – Санкт-Петербург: Издательство Нестор – История, 2009.
- Вендина 2014:** Вендина, Т. И. *Типология лексических ареалов Славии.* Москва – Санкт-Петербург: Издательство Нестор – История, 2014.

- Дзензелевский 1963:** Дзензелевский, И. А. Некоторые вопросы интерпретации лингвистических карт. – *Вопросы языкознания*, 1963, № 4.
- Керемидчиева 2015:** Керемидчиева, Сл. Българските диалекти в лингвострански аспект в Общославянския лингвистичен атлас. – В: *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи*. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Иван Кочев. Благоевград: УИ „Неофит Рилски“, 2015, с. 48–55.
- Климов 1990:** Климов Г. А. *Основы лингвистической компаративистики*. Москва: УРСС, 1990
- Кочев 2010:** Кочев, Ив. *Българска фонология*. Част първа. София: Издателство „Анико“, 2010.
- Мирчев 1978:** Мирчев, К. *Историческа граматика на българския език*. София: Наука и изкуство, 1978.
- Степанов 1975:** Степанов, Ю. С. *Методы и принципы современной лингвистики*. Москва: Наука, 1975.
- Фасмер 1986:** Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка*. Т. I. Москва: Прогресс, 1986.

Доц. д-р Славка Керемидчиева
Институт за български език към БАН
бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17
1113 София, България
slavka_ker@abv.bg

Assoc. Prof. Slavka Keremidchieva, PhD
Institute for Bulgarian language, BAS
52 Shipchenski prohod, Bl. 17,
1113, Sofia, Bulgaria
slavka_ker@abv.bg